

12.00.08 – кримінальне право; кримінологія; кримінально-виконавче право
УДК 343.8:343.95:159.9.072.532

ЗАОХОЧЕННЯ ЯК ФОРМА СХВАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ОЧІКУВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ЗАСУДЖЕНИХ

Коломієць Н.В., к.ю.н., доцент кафедри кримінального права та правосуддя Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена дослідженню поведінки, як правової підстави застосування заохочення до осіб засуджених до позбавлення волі, уточнено її пріоритети і механізм реалізації. Розкрито та проаналізовано поняття «правомірна поведінка», «сумлінна поведінка», «заохочення».

Ключові слова: заохочення, кримінально-виконавче право, засуджені, установи виконання покарань, виправлення.

Статья посвящена исследованию поведения, как правового основания применения поощрения лиц осужденных к лишению свободы, уточнены ее приоритеты и механизм реализации. Раскрыто и проанализировано понятие «правомерное поведение», «добросовестное поведение», «поощрения».

Ключевые слова: поощрение, уголовно-исполнительное право, осужденные, учреждения исполнения наказаний, исправления.

Kolomiets N.V. ENCOURAGEMENT AS A FORM OF ACCEPTANCE OF THE SOCIAL EXPECTED BEHAVIOR OF CONVICTS

This article is devoted to study the behavior, like legal basis the use of persons sentenced to imprisonment, clarified its priorities and mechanisms. The concepts, which are disclosed and analyzed in the article: «Good behavior», «Conscientious behavior», «Promotion».

Key words: promotion, criminal executive law, sentenced, penal institution, emendation.

Постановка проблеми. В процесі відбування кримінальних покарань заходи заохочення є вагомим інструментом, що спонукають засуджених виправитися і змінити своє життя.

З точки зору кримінально-виконавчого права заохочення – це заходи впливу, які застосовуються до засуджених за певні успіхи у роботі, навчанні і виявляються у зовнішньому схваленні відповідних дій засудженого.

Однак, оскільки законодавчого закріплення поняття «Заохочення» чи «Засоби заохочення» не існує, вважаємо за доцільне здійснити правовий аналіз даного поняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теренах незалежної України над проблемами кримінально-виконавчого права досить плідно працюють такі вчені як: Т.А. Денисова, К.А. Автухов, В.А. Бадира, І.Г. Богатирьов, О.І. Богатирьова, О.М. Джу́жа, В.Г. Ємельянов, О.Г. Колб, І.С. Михалко, А.Х. Степанюк, В.М. Трубников, О.Г. Фролова, С.І. Халимон, І.С. Яковець та ін.

Проте комплексних порівняльних наукових досліджень з означеної проблематики в Україні не проводилось. Виходячи з цього тема статті має високу актуальність.

Метою статті є прагнення розкрити зміст поняття «Заохочення в кримінально-виконавчому праві». Проаналізувати поведінку, як правову основу застосування заохочувальних норм в кримінально-виконавчому праві.

Виклад основного матеріалу. Доволі поширеним та сталим у практиці є погляд на заходи заохочення як на засіб впливу на поведінку засуджених [1, с. 158]. На це вказується й у положеннях КВК України: «Застосування заходів заохочення має на меті здійснення виховного впливу як на тих осіб, до яких ці заходи застосовуються на основі об'єктивної оцінки поведінки засуджених, їхнього ставлення до праці і навчання, так і на інших засуджених» (ст. 131 Кодексу). Отже, якщо визначати заходи заохочення як засоби, то метою їх застосування є зміна поведінки засуджених та врешті-решт, досягнення їх виправлення.

Як бачимо правове заохочення беззаперечно пов'язане з поведінкою. При цьому поведінка за якої особа заслуговує на заохочення повинна бути правомірною. Але, КВК підставою застосування заходів заохочення визначає «сумлінну поведінку». Так, як в КВК України немає визначення «сумлінна поведінка», то кожен науковець вкладає в це поняття те, що на його погляд є доцільним.

Вітчизняні правозахисники вводять до обігу поняття «правослухняна поведінка», що за їх визначенням, і є показником добросовісності поведінки. Правослухняна поведінка розуміється як визнання людиною норм та цінностей суспільства, що включає: слідування правилам у відносинах з іншими особами та з державою та її представниками; повага до прав і свобод людини на основі усвідомлення поваги до власної честі та гідності, сприйняття цих етичних та моральних норм, законних процедур захисту прав та інтересів.

І.С. Яковець, К.К. Автухов, В.В. Карелін вважають, що дане визначення є найбільш наближеним до сутності сумлінної поведінки. Проте данні науковці зауважують, що його значна психологічна спрямованість не дозволяє провести визначення реального досягнення такого стану, а тому не є прийнятною для закріплення у чинному законодавстві.[2, с. 150].

Якщо звернутися до словника, то «Сумлінний» – це той, хто чесно, старанно, ретельно виконує свої обов'язки; добросовісний [3, с. 838].

Отже, без сумніву, що сумлінна і правомірна поведінка – це синоніми.

Сьогодні потрібне чітке закріплення в КВК України поняття «сумлінна поведінка», адже на практиці виникає парадоксальна ситуація, коли судді в судових рішеннях взагалі не зазначають в чому полягає сумлінна поведінка засудженого, а обмежуються лише констатацією того, що поведінка засудженого є сумлінною.

На наш погляд, правомірна чи сумлінна поведінка – це поведінка пов'язана з виконанням суб'єктом правових відносин своїх юридичних

обов'язків або досягненням їм загально визнаного корисного результату, що і є підставою для застосування правового заохочення.

Правові засоби заохочувального характеру з юридичної сторони схвалюють позитивні дії особи. Беззаперечно, вони є однією із форм схвалення, а потім і нагородження зі сторони суспільства та держави поведінки тієї чи іншої особи. При цьому правові засоби заохочувального характеру є якісною характеристикою і залежать від ступеню поведінки особи, яка заслуговує на заохочення.

Під час відбування покарання поведінка засудженого може бути як соціально корисна, тобто така, що відповідає нормам кримінально-виконавчого права (правомірна), так і соціально шкідлива, що суперечить нормам кримінально-виконавчого права (протиправна). Беззаперечно, наша увага буде спрямована тільки на правомірну поведінку та можливості її досягнення під час відбування кримінальних покарань.

Поведінка за якої може бути застосоване заохочення характеризується внутрішнім та зовнішнім її проявом. Зовнішня сторона такої поведінки виражається в соціально-активній правомірній поведінці особи, безпосередньо в виконанні її правових обов'язків. Однак підкреслимо, що виконання обов'язків - це ще не є підставою застосування заохочення. Зовнішній прояв полягає в «понад виконанні» особою своїх юридичних обов'язків, що беззаперечно є більш позитивним ніж просте виконання таких обов'язків. Внутрішня сторона полягає у добросовісному відношенні особи до своїх обов'язків.

Якщо звернутися до теорії держави та права, то під правовою поведінкою розуміється соціальна поведінка особи (дія або бездіяльність) свідомо вольового характеру, яка є врегульованою нормами права і спричинює юридичні наслідки.

Дотримуючись вищевикладеного визначення науковці виділяють і ознаки, які властиві правомірній поведінці, зокрема:

1) правова поведінка має соціальне значення як соціально корисна або як соціально шкідлива, що позначається на стані суспільних відносин у ході соціального розвитку;

2) правова поведінка має зовні виражений характер у вигляді дії або бездіяльності. Дія безпосередньо впливає на відносини між суб'єктами. Бездіяльність, як правило, є вербальною (словесною), складається із різних висловлень, суджень і оцінок, які виражають внутрішній стан суб'єкта;

3) правова поведінка має свідомо вольовий характер, тобто припускає усвідомлення обставин і можливість здійснювати волю: спрямовувати свою поведінку і керувати своїми вчинками;

4) правова поведінка регулюється правовими нормами, що містяться в текстах правових актів, які або прямо описують умови і ознаки правових вчинків, або передбачають будь-які заходи моделювання правової поведінки. Це відрізняє правову поведінку від інших типів соціальної поведінки;

5) правова поведінка завжди спричиняє юридичні наслідки, оскільки пов'язана з: а) реалізацією суб'єктом своїх інтересів (досягнення особистих цілей, задоволення потреб тощо); б) реакцією держави на результати правової поведінки (стимулювання, охорона соціально корисних дій або вжиття заходів юридичної відповідальності за соціально шкідливі дії) [4, с.414].

Спрямування кримінально-правового стимулювання має бути таким, щоб «зачепити» внутрішні ціннісні установки індивіда і зорієнтувати процес його мислення на адекватне, позитивне для суспільства, прийняття загальносоціальних цінностей, а потім перевести ці внутрішні переживання в необхідний суспільству поведінковий акт [5, с. 77].

В.С. Прохоров, М.М. Кропачов, О.М. Тарбагаєв стверджують, що правомірна поведінка - це головна ланка в системі механізму кримінально-правового регулювання, де на першому місці знаходяться кримінально-правова норма, яка містить правову вимогу чи дозвіл [6, с.152].

Беззаперечно, що правомірна поведінка становить сутність правопорядку. Через правомірну поведінку здійснюється управління

суспільством. Основна маса виникаючих і діючих у суспільстві правовідносин має у своєму підґрунті правомірну поведінку. Дуже слушно зауважує Скакун О.Ф.: «Через правомірну поведінку право діє, поза нею воно мертво» [7, с. 415].

Слід зважити на те, що правомірна поведінка складається із елементів-правомірних вчинків, які мають суспільно корисний характер, відповідають нормам і принципам права, здійснюються у формах реалізації норм права - дотримання, виконання та породжують юридичні наслідки. З цього можемо зробити висновок, що правомірна поведінка - це суспільно корисна правова поведінка особи, яка відповідає юридичним нормам і охороняється державою. В основі правомірної поведінки лежить розуміння справедливості і корисності розпоряджень правових норм, відповідальності перед суспільством і державою за вчинки, що є показниками соціальної зрілості і юридичної грамотності особи [7, с. 415-416].

Хлистова Н.Б. з позиції кримінології зауважує, що правомірна поведінка - це такі вчинки (діяння), які не суперечать приписам правових норм або основним принципам права певної держави, це така поведінка і діяльність у сфері соціально-правового регулювання, яка відповідає вимогам чинних нормативно-правових актів, правовим правам і законним інтересам інших осіб, а також не є суспільно небезпечною для держави і суспільства в цілому.

Дійсно, без наукового осмислення правомірної поведінки неможливе плідне дослідження причин і форм вчинення правопорушень, а також засобів їх попередження і методів боротьби з ними [8, с. 47-49]. Рівень правомірної поведінки громадян є основним показником ефективності організації правопорядку в державі [9, с. 36].

В.Н. Кудрявцев звертав увагу на те, що значний інтерес являє собою аналіз мотивів і цілей різних видів поведінки, маючи на увазі особливості правомірної та протиправної поведінки [10, с. 90].

Зауважимо, що будь-яка поведінка характеризується внутрішніми, та зовнішніми чинниками. До внутрішніх відноситься мотив, а до зовнішніх стимул.

І.С. Яковець зауважує, що поняття будь-якої діяльності людини завжди пов'язане з поняттям мотиву; діяльності без мотиву не існує; «немотивована» діяльність - це діяльність, що не позбавлена мотиву, а діяльність із суб'єктивно та об'єктивно прихованим мотивом. Без мотиву неможливо розкрити психічну природу діяльності, а отже, вплинути на поведінку засудженого в подальшому.

Саме тому, вважаємо цінним вивчення чинників та факторів мотивації такої поведінки як її основи взагалі, з'ясування найголовнішого: що покладено в основу правомірної поведінки, що є тими рушійними чинниками, які не тільки утримують особу від вчинення правопорушення, а й спонукають до вчинення суспільно корисних дій. У зв'язку із цим представляється доцільним навести класифікацію правомірної поведінки в основу якої покладено мотив, з'ясувати ступінь корисності кожного із видів та встановити його значення для виправлення засуджених осіб.

Так, залежно від домінуючих мотивів Н.Б. Хлистова виокремлює чотири види правомірної поведінки:

- позитивну (звичну);
- конформістську (пасивну);
- маргінальну;
- соціально активну правомірну.

Позитивна поведінка здійснюється у рамках звичної діяльності щодо дотримання та виконання правових норм. Така поведінка являє собою багатократне повторення соціального досвіду, тобто мотивами позитивної поведінки є переконання у необхідності виконання норм поведінки. Фактично, в основі мотиву лежить звичка.

Під конформістською поведінкою розуміють пасивне дотримання норм права через підкоряння своїх дій поведінці оточуючих. Вона

характеризується пристосуванням, пасивним сприйняттям відповідного устрою, підкоряння зовнішньому психологічному натиску.

У науковій літературі існують практично протилежні позиції стосовно характеристики аналізованого виду поведінки. Конформістську поведінку вважають правомірною, оскільки вона має суспільно корисні якості, через що індивід, підкорюючись позиції інших, дотримується вимог права і тим самим сприяє реалізації їх у життя.

Маргінальна поведінка засновується на страху перед юридичною відповідальністю, страху перед засудженням. Вона поєднується із схильністю до протиправної поведінки. Особливістю мотивів такої поведінки є те, що внутрішньо вони не узгоджуються з існуючими правовими приписами, але виражаються у правомірній поведінці. Особа в таких ситуаціях хоча внутрішньо і не поважає закони, але вимушена свідомо дотримуватись такої поведінки. Безумовно для процесу виправлення засуджених така поведінка є негативним фактором.

Останнім видом у пропонованій класифікації є соціально активна правомірна поведінка - діяльність щодо реалізації правових норм на основі усвідомлення їх цінності, глибокого переконання у необхідності виконання.

За наявності такої мотивації правомірна поведінка полягає не тільки в утриманні від порушень норм права, виконанні нормативних приписів, але й набуває своєї найвищої властивості - соціальної цінності поведінки, яка полягає у творчій, інтенсивній та ініціативній діяльності особистості, яка перевищує звичні вимоги до можливої поведінки, яка є як передбачуваною, так і непередбачуваною нормами права, проте такою, яка їм не суперечить, спрямована на зміцнення демократичних інститутів суспільства, законності та правопорядку. Саме така поведінка є бажаною для процесу виправлення засуджених осіб [11, с. 187-189].

Отже, з точки зору кримінально-виконавчого права правомірна поведінка - це показник процесу виправлення засудженої особи. Окрім того

правомірна поведінка засудженої особи – це першочергова підстава для застосування заходів заохочувального характеру.

З вищевикладеного випливає, що правомірна поведінка регулюється нормами права та породжує юридичні наслідки.

З позиції нашого дослідження, враховуючи все, що зазначалося раніше, ми переконанні, заохочення - це реакція держави на правомірну поведінку засудженої особи. В своїх твердженнях ми не єдині. Так, іще І.Е. Звечаровський зазначав «Заохочення - є закономірним наслідком юридичної оцінки позитивно-відповідальної правової поведінки. Це позитивна відповідь держави» [12, с. 112].

П.В. Хряпинський зауважує, що заохочення у якості підстави застосування має позитивну соціально схвальну поведінку особи. Заохочення, на його погляд, повинно збуджувати, активувати позитивні мотиви-спонукання, що лежать в основі правомірної, соціально-схвальної поведінки особи [13, с. 61].

Висновки. Україна знаходиться на перехідному етапі свого розвитку. Сьогодні активно реформуються майже всі сфери нашого життя. Змінюється, доповнюється та уточнюється кримінально-виконавче законодавство. Мета таких змін - змінити поведінку засудженої особи під час відбування та виконання кримінальних покарань і таким чином досягнути мети покарання - виправлення. Тобто, весь процес відбування і виконання кримінальних покарань повинен будуватися на корекції поведінки засудженої особи.

На нашу думку, говорити про ефективність покарання можна лише в тому випадку, коли буде не тільки визначена законодавчо його мета, а й засоби, надані їй для реалізації. Таким засобами для стимулювання правомірної поведінки засуджених - є наявність в кримінально-виконавчому законодавстві заохочувальних норм.

Цінність заохочувальних норм полягає в тому, що вони поєднанні з свідомою, добровільною правомірною поведінкою засудженої особи і при цьому повністю виключається елемент примусу. Втім, заохочення

опосередковано впливає на засудженого, під дією якого така особа прагне досягнути загально визнаного юридично корисного результату (беззаперечне прагнення кожного ув'язненого - достроково звільнитися з установи виконання покарання).

Список використаних джерел

1. Інформаційний бюлетень за матеріалами тренінг-семінару співробітників виправних установ, у яких тримаються засуджені жінки (28 лют. - 1 берез. 2002р., м. Харків) / уклад.: С. Соколов, О. Суботенко. – К., 2002. – 297 с.
2. Правове регулювання застосування заходів заохочення та стягнення у процесі виконання покарань, пов'язаних з ізоляцією засуджених: монографія / В.В. Карелін, І.С. Яковець, К.А. Автухов ; заг. ред. А.Х. Степанюка. – Х.: Право, 2014. – 240 с.
3. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства ; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Том 9. – 1978. – 917 с.
4. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
5. Кондратьєв Я.Ю. Юридична психологія / Кондратьєв Я.Ю. – К.: Видавничий дім «Ін Юре». – 1999. – 352 с.
6. Прохоров В.С., Кропачов Н. М., Тарбагаєв А.Н. Механізм уголовно-правового регулювання: норма, правоотношение, ответственность. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – 208 с.
7. Скакун О.Ф. Теорія держави і права. – Харків: Консум, 2006. – 656 с.
8. Капітанська С.А. Причини правомірної поведінки / С.А. Капітанська // Вісник Запорізького державного університету. – 2004. – №1. – С. 47–49.
9. Кондрат С.С. Правомірна поведінка та правопорядок: взаємозв'язок та взаємообумовленість / С.С. Кондрат // Держава і право. – 2006. - №31. – С. 35-38.
10. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / Кудрявцев В.Н. – М.: Наука, 1982. – 288 с.
11. Хлистова Н.Б. Зміщення акцентів правозастосування у кримінальному праві: крізь призму правомірної поведінки / Н.Б. Хлистова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. - №4. – С. 185 – 191.
12. Звечаровский И. Э. Стимулирование в праве: понятие и структурные элементы // Правоведение. – 1993. - №5. – С. 112 – 117.
13. Хряпінський П.В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 192 с.